

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ (ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ) КОМПАРАТИВІСТИКИ

М. С. Пузирьов

кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник
науково-дослідного центру
з питань діяльності органів
та установ ДПтС України
Академії Державної пенітенціарної служби

Нині актуальність проведення порівняльних кримінально-виконавчих досліджень обумовлена стрімкими процесами реформування пенітенціарної системи України (у зв'язку з ліквідацією 18 травня 2016 р. Державної пенітенціарної служби України [1] й передачею її повноважень Міністерству юстиції України) та удосконалення кримінально-виконавчого законодавства, зокрема, в частині адаптації до європейських стандартів правового статусу засудженого [2].

Указані поступальні тенденції потребують відповідного наукового обґрунтування, зокрема, проведення всебічних компаративних досліджень із пенітенціарної проблематики. Водночас будь-яке дослідження, що претендує на статус репрезентативного, потребує вироблення власного понятійного апарату. Постановка такого питання й обумовила формулювання мети цієї публікації.

Теоретичною основою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені компаративним засадам виконання та відбування покарань в Україні й зарубіжних країнах. Серед них праці: З. А. Астемірова, Л. В. Багрій-Шахматова, С. Л. Баба-яна, В. А. Бадири, О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, М. Л. Грекова, В. І. Гуржія, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. О. Жабського, Ю. В. Калініна, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової, М. П. Мелентьєва, Г. О. Радова, А. В. Савченка, А. Ф. Сизого, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, В. М. Трубникова, М. І. Хавронюка та ін.

Разом з тим аналіз наукової літератури свідчить про те, що вчені приділяли недостатньо уваги питанню актуальних проблем порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права на сучасному етапі його розвитку. Очевидно, що сучасне кримінально-виконавче право потребує нових ідей, спрямованих

на розширення наукового знання про теорію і практику виконання покарань в Україні та зарубіжних країнах, і розроблення ефективних заходів реалізації кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики України з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Мета цієї статті полягає у визначенні поняття кримінально-виконавчої (пенітенціарної) компаративістики.

У сучасному світі зростають вимоги до права в кожній країні, оскільки воно є громадським регулятором суспільних процесів. Порівняння правових систем зарубіжних країн, аналіз шляхів зближення національних законодавств набувають дедалі більш важливого значення [3, с. 104].

На думку класика порівняльного правознавства, французького вченого-компаративіста М. Ансея, «цей процес [порівняння] відкриває перед юристом нові горизонти, дає можливість краще зрозуміти

право своєї країни, адже його специфічні риси особливо чітко окреслюються порівняно з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями й аргументами, які неможливо отримати навіть за дуже доброго знання вітчизняного права» [4, с. 38].

Тож яке воно – належне місце порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права? Порівняльний метод належним чином досліджений у праві (у тому числі кримінальному), дещо менше у кримінології, і недостатньо – у кримінально-виконавчому праві.

У зарубіжній юридичній науці також виділяють такий напрям, як кримінальна юстиція («criminal justice»), у т. ч. порівняльна кримінальна юстиція («comparative criminal justice»), що акумулює в собі знання з кримінального процесу, кримінології та кримінально-виконавчого права. Із цієї точки зору, порівняльна кримінальна юстиція, як напрям зарубіжної юридичної науки, є більш репрезентативною [5; 6-9], ніж порівняльне кримінально-виконавче право не лише в Україні [10, с. 281-360; 11], а й у інших країнах [12; 13].

Такий стан справ викликає у нас обґрунтоване здивування, оскільки порівняльні дослідження у кримінально-виконавчому (пенітенціарному) праві цілком можливі й мають добру перспективу. Вони допомагають зближенню теоретичних позицій учених різних країн у розкритті природи складних соціально-правових явищ і категорій (пенітенціарна система, виправлення, ресоціалізація, реінтеграція, реабілітація, каяття тощо), сприяють досягненню корисних практичних результатів у кримінально-виконавчій діяльності в кожній країні та зміцненню міжнародного співробітництва вчених різних країн і континентів. Зіставленню мають бути піддані і кримінально-виконавчі (пенітенціарні) доктрини, основні засоби виправлення і ре-

соціалізації засуджених, кримінально-виконавча характеристика засуджених, які в найбільш повному вигляді сформульовані наукою кримінально-виконавчого права.

Перспективність порівняльних кримінально-виконавчих досліджень також пов'язуємо з тим, що відбувається активний процес інтеграції вітчизняного кримінально-виконавчого права у світове, що приводить до запозичення кримінально-виконавчих поглядів, ідей, теорій, методів пізнання і власне знань, отриманих дослідниками інших країн.

Деякі вітчизняні вчені-компаративісти, «віддаючи данину» використанню порівняльного методу, навіть розглядають порівняльне правознавство як шлях до елітної юридичної освіти [14]. Така позиція вчених, на нашу думку, не є випадковою, адже пояснюється євроінтеграційним вектором розвитку української вищої освіти, яка нині ставить на порядок денний не лише закордонне навчання та взаємний обмін студентами, а й наукове стажування наукових і науково-педагогічних працівників у межах такого новаційного інституту, як «зовнішня академічна мобільність». Звичайно, за таких умов актуалізується потреба у ґрунтовних знаннях не лише вітчизняного, а й зарубіжного права. Не становить винятку у цьому зв'язку й кримінально-виконавча (пенітенціарна) галузь.

Водночас вивчення низки дисертаційних робіт із кримінально-виконавчого права дає змогу дійти висновку, що автори цих досліджень узагалі не оперують поняттям «порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право», зазначаючи про порівняльний метод у кримінально-виконавчому праві, що застосовується для зіставлення теорії і практики виконання покарань різних країн або однієї країни в різні часи в різних регіонах тощо.

Розвиваючи наведені судження, переконані, що порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право слід розглядати у ширшому контексті, ніж ототожнювати його розуміння з порівняльним (компаративним) методом. Разом з тим немає підстав і для виокремлення порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права у ранзі самостійної науки, адже у будь-якому разі соціальна роль існування цього напряму наукових досліджень буде оцінюватися через призму корисності для національного кримінально-виконавчого права, його збагачення новим науковим знанням із метою оптимізації кримінально-виконавчого законодавства України і практики його застосування.

Отже, не можна вважати порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право самостійною наукою внаслідок таких основних факторів:

1) якщо виходити з того, що порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право є структурним елементом пенітенціарних знань, то «винесення елементів наукового знання на один рівень із наукою, науковою галуззю суперечить основам наукознавства» [15, с. 32];

2) порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право не має самостійного, відокремленого від «загального» кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права, предмета, яким є порядок і умови виконання та відбування покарань і пробації. Тобто географія компаративістики не виступає тим фактором, який міг би поглинути «основний» предмет кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права.

З урахуванням викладеного, можемо констатувати, що порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право – не самостійна наука, а один із напрямів у дослідженні теорії і практики виконання

покарань та пробації, виправлення, ресоціалізації засуджених, їх соціальної адаптації та інших компонентів, які становлять предмет кримінально-виконавчої (пенітенціарної) науки різних країн.

Фактично йдеться про те, що при вивченні всіх або деяких кримінально-виконавчих інститутів (норм, підгалузей, окремих статистичних показників), що спостерігаються в одній країні, аналізуються відповідні явища і процеси, які мають місце в інших країнах – із подібною або істотно іншою соціально-економічною та політичною системою. Мета цього аналізу полягає в тому, щоб глибше зрозуміти процеси, характерні для сучасного суспільства загалом і для країн з різними суспільними системами, розглянути та запропонувати з урахуванням цього найбільш ефективні заходи механізму виконання покарань і пробації, а також розвивати міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері.

При цьому не слід ототожнювати порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право з міжнародним кримінально-виконавчим (пенітенціарним) правом. Принагідно зазначимо, що на відміну від кримінального права, де належним чином розроблені як порівняльно-правовий, так і міжнародний компоненти цієї галузі, щодо кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права поки що недостатньо розробленим, поряд із порівняльно-правовим, залишається також і міжнародний сегмент. Незважаючи на це, окремими вченими здійснено спробу щодо обґрунтованості існування такої галузі, як міжнародне пенітенціарне право [16].

Переконані, що питання щодо визначення місця порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права в системі наукового знання, так само як і деякі інші концептуальні питання порівняльного кримінально-виконавчого (пенітен-

ціарного) права (предмет і метод порівняльного кримінально-виконавчого права [17], види досліджень у порівняльному кримінально-виконавчому праві [18] тощо), викличе багато суперечок і публічних дискусій, проте від цього наука кримінально-виконавчого права України тільки збагатиться і набуде інноваційного змісту.

Разом з тим питання щодо місця порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права в системі наукового знання має бути вирішено. Проаналізувавши всі переваги й недоліки, можна констатувати, що порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право не є самостійною наукою. Передусім його можна визнати лише як окремий напрям кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права. Для іншого судження (якщо з часом віднайдуться прибічники позиції самостійності порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права) необхідно довести, що зміст порівняльного кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права відрізняється від змісту кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права.

Виходячи з наведених теоретико-методологічних засад, можемо констатувати, що істотним соціальним фактором, що впливає на розвиток порівняльних досліджень загалом, є постійна необхідність у координації діяльності держав щодо розв'язання дедалі більшої кількості важливих проблем, у тому числі й такої гострої проблеми, як протидія злочинності кримінально-виконавчими засобами, вивчення чого – прерогатива пенітенціарної науки.

Заострення кризових процесів у пенітенціарній сфері окремих країн, процеси реформування в інших – все це та багато інших чинників змушує інтенсифікувати відповідні наукові дослідження для отримання та поширення їх результатів. Разом з тим слід

визнати, що на сучасному етапі пріоритетним напрямом розвитку науки кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права має бути не лише поширення передових результатів наукових досліджень щодо виконання та відбування покарань і пробації, а й обмін ними. Очевидно, такий напрям розвитку кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права є й наслідком необхідності уніфікації пенітенціарного знання.

У зв'язку з цим пенітенціарії акцентують увагу на порівняльних дослідженнях [6, с. 5; 19, с. 6], які виконують низку важливих функцій, а саме: перевірка та розроблення кримінально-виконавчих понять і теоретичних положень, теорій у різних політичних і соціальних умовах; вивчення нових підходів до виконання покарань в інших країнах; підвищення рівня обізнаності про подібність і відмінність практики виконання та відбування покарань у різних країнах, «запозичення чи принаймні пізнання того, що зроблено в інших місцях» [20, с. 291]. Цілі таких досліджень практичні та забезпечують перспективний розвиток порівняльного кримінально-виконавчого права, чого не спостерігалось при застосуванні практики використання країн як одиниць аналізу, оскільки пов'язана з такою практикою проблема нестачі даних була однією з найсерйозніших перешкод на шляху розвитку порівняльного кримінально-виконавчого права [19, с. 6-8].

Отже, виходячи з викладених теоретичних положень порівняльно-правового (компаративного) дослідження виконання покарань в Україні й зарубіжних країнах, можемо констатувати, що кримінально-виконавча (пенітенціарна) компаративістика – не самостійна наука, а один із напрямів у вивченні закономірностей становлення, розвитку і сучасного стану виконання покарань, що становлять

предмет кримінально-виконавчої (пенітенціарної) науки різних країн.

Фактично йдеться про те, що при вивченні всіх або деяких кримінально-виконавчих (пенітенціарних) явищ, які спостерігаються в одній країні, аналізуються від-

повідні явища і процеси, що мають місце в інших країнах – з подібною системою. Мета цього аналізу полягає в тому, щоб глибше зрозуміти процеси, характерні для сучасного суспільства і для країн з різними суспільними системами, розгляну-

ти і запропонувати з урахуванням цього найбільш оптимальну модель виконання покарань (усієї системи, типологічних груп або окремого виду), а також розвивати міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>
2. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 8 квіт. 2014 р. № 1186-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 869.
3. Тихомиров Ю. А. Сравнительное правоведение – конгресс ученых-правоведов / Ю. А. Тихомиров // Государство и право. – 1999. – № 2. – С. 104-105.
4. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права / М. Ансель // Очерки сравнительного права. Сб. – М. : Прогресс, 1981. – С. 36-86.
5. Comparative Criminal Justice and Globalization [ed. by David Nelken]. – Farnham, Surrey : Ashgate, 2011. – 228 p.
6. Dammer H. R. Comparative Criminal Justice Systems / Harry R. Dammer, Jay S. Albanese. – [5th ed.]. – Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning, 2014. – 400 p.
7. Fairchild E. S. Comparative Criminal Justice Systems / Erika S. Fairchild, Harry R. Dammer. – [3rd ed.]. – Belmont, CA : Wadsworth, 2006. – 456 p.
8. Nelken D. Comparative Criminal Justice: Making Sense of Difference / David Nelken. – Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington, DC : SAGE Publications Ltd, 2010. – 136 p.
9. Shahidullah, S. M. Comparative Criminal Justice Systems: Global and Local Perspectives / Shahid M. Shahidullah. – Burlington, MA : Jones & Bartlett Learning, 2014. – 554 p.
10. Богатирьев І. Г. Кримінально-виконавче право України : підруч. / І. Г. Богатирьев, О. В. Лісіцков. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 376 с.
11. Богатирьев І. Г. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. / І. Г. Богатирьев, І. М. Копотун, М. С. Пузирьев ; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – К. : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. – 140 с.
12. Багреева Е. Г. Цели и задачи уголовно-исполнительного законодательства Российской Федерации и зарубежных стран : сравнительный анализ (уголовно-исполнительная компаративистика целей и задач) : учеб. пособ. / Багреева Е. Г., Багреева Е. В., Зульфугарзаде Т. Э. ; под общ. ред. проф. Е. Г. Багреевой. – М. : ГОУ ВПО «РЭУ имени Г. В. Плеханова», 2011. – 74 с.
13. Жабский В. А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран : теоретико-прикладное исследование : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / В. А. Жабский. – Рязань, 2011. – 416 с.
14. Мішина І. Порівняльне правознавство – шлях до елітної юридичної освіти / І. Мішина, Л. Міцкевич // Порівняльне правознавство. – 2012. – № 3-4. – С. 479-482.
15. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

16. Чорный В. Н. Международное пенитенциарное право: быть ли отрасли? / В. Н. Чорный // Уголовно-исполнительное право. – 2007. – № 4. – С. 62-66.
17. Пузирьов М. С. Предмет і метод порівняльного кримінально-виконавчого права / М. С. Пузирьов // Протиправна поведінка: критерії, відповідальність, запобігання : мат. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Ніжин, 24 трав. 2013 р.) / За заг. ред. М. О. Ларченко. – Ніжин : Ніжинський держ. ун-т імені Миколи Гоголя ; ПП Лисенко, 2013. – С. 114-118.
18. Пузирьов М. С. Види досліджень у порівняльному кримінально-виконавчому праві / М. С. Пузирьов // Проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : мат. науково-практ. семінарів [«Розвиток основних підходів до виправлення та ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах: історичний аспект» та «Запровадження вимог європейських пенітенціарних правил у діяльність органів і установ Державної пенітенціарної служби України»] (Чернігів, 29 листоп. 2012 р., 12 груд. 2012 р.) ; гол. ред. О. І. Олійник. – Чернігів : Чернігівський юридичний коледж Державної пенітенціарної служби України, 2013. – С. 128-132.
19. Pyle D. J. The Economics of Crime and Law Enforcement / David J. Pyle. – London : Macmillan, 1983. – 216 p.
20. Nelken D. Comparative Criminal Justice: Beyond Ethnocentrism and Relativism / David Nelken // European Journal of Criminology. – 2009. – № 6(4). – P. 291-311.

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ (ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ) КОМПАРАТИВІСТИКИ

М. С. Пузирьов

Стаття присвячена визначенню поняття кримінально-виконавчої (пенітенціарної) компаративістики. Обґрунтовано, що порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право – не самостійна наука, а один із напрямів у дослідженні теорії і практики виконання покарань та пробації, виправлення, ресоціалізації засуджених, їх соціальної адаптації та інших компонентів, які становлять предмет кримінально-виконавчої (пенітенціарної) науки різних країн.

Ключові слова: порівняльні кримінально-виконавчі дослідження, кримінально-виконавча (пенітенціарна) компаративістика, порівняльне кримінально-виконавче (пенітенціарне) право, виконання покарань, відбування покарань, зарубіжний досвід.

Стаття надійшла до редакції: 5.12.2016.